

Антоніна Кізлова,
викладач кафедри історії
факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

ПРАВОСЛАВНІ СВЯТИНІ КИЄВА У ДУХОВНОМУ Й СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ КИЯН (КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРШЕ ДЕСЯТИЛІТТЯ XX СТ.): СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

Розглянуто погляди українських і російських науковців на проблему шанування православних святинь, а також охарактеризовано стан наукового дослідження київських святинь у соціосередовищі міста.

Ключові слова: православні святині, Київ кінця XVIII – першого десятиліття XX ст., наукові праці.

Процеси, пов'язані з паломництвом до «святого Києва», з різним ступенем повноти були висвітлені в історіографії. Але питання, як самі кияни сприймали святість свого міста і як це впливало на їхнє повсякденне життя, залишається практично поза увагою дослідників. І загалом функціонування святинь у міському середовищі кінця XVIII – початку XX ст. на українському матеріалі по суті не вивчене. Тому актуальним є висвітлення сучасного стану розробки проблеми православних святинь Києва у житті киян.

Мета наукової статті: з'ясувати погляди науковців на проблему шанування православних святинь та охарактеризувати стан наукового дослідження київських святинь у соціосередовищі міста.

Стан розробки проблеми доцільно характеризувати за такими напрямками: з одного боку – дослідження святинь Києва; з іншого – дослідження сприйняття їх православними, вірянами, щоб виявити, які проблеми, дотичні до теми, порушувалися дослідниками, на яких матеріалах і щодо якого періоду.

Розкрити проблему сприйняття шанованих святинь Києва та їхнього місця в житті киян допомагають нечисленні роботи церковних авторів XIX – перших десятиліть XX ст., присвячені окремим іконам чи реліквіям або їхнім комплексам. Головним мотивом цих розвідок є їхня характеристика чудотворних святинь як об'єктів шанування¹. А М. Єдлінський з богословського погляду обґрунтовує, коли слід молитися якому святому чи при якому образі Богородиці². Всі ці роботи XIX – перших десятиліть XX ст. дають змогу визначити рівень узагальнення інформації про святині й містять відомості про стан і шанування останніх на час укладання праць, а також є прикладом того, які дані про святині в окреслений період можна було поширювати офіційно, оскільки перед публікацією вони проходили цензуру.

Про київські чудотворні ікони та моці святих також згадується у роботах з історії монастирів та храмів, де вони перебували.

Автори розвідок XIX – перших десятиліть XX ст., зокрема митр. Євгеній (Болховітінов), С. Тітов, О. Георгієвський, Євстратій (Голованський), М. Маліженівський, І. Малишевський, М. Мухін, розглядаючи заснування й попередні етапи розвитку храмів і монастирів, аналізують, пояснюють і тлумачать події, але щодо сучасного стану храму чи монастиря лише перелічують і описують святині й пам'ятки, побіжно згадуючи про їхнє походження. Зі згаданих праць для дослідження проблеми сприйняття святинь православними можна залучити інформацію щодо розміщення чудотворних ікон та мощей у храмі, про те, як служителі Церкви організували матеріальний простір навколо святинь та про богослужіння, пов'язані з останніми, є й окремі згадки про те, хто і в яких випадках приходив помолитися³. Втім, названі автори були духовними особами, тому загалом довірливо ставилися до джерел, а отже, подані ними відомості про датування й ранню історію ікон і реліквій потребують критичного підходу. В контексті окресленої проблеми ці роботи можна використати, щоб з'ясувати, які знання про святині поширювали в аналізований період дослідники з церковного середовища.

Написані в 1930-х рр., коли особливо активно пропагувався атеїзм, роботи Г. Денисова та І. Скуленка про мощі святих Києво-Печерської лаври належать до антирелігійних видань. Тут спростовується чудотворність мощей свв. угодників Печерських, а насельники Лаври описуються як фальсифікатори, єдиною метою яких було отримати зиск із мирян. Втім, заперечуючи доцільність шанування святинь, автори, які, найімовірніше, свого часу були його очевидцями, а можливо, й учасниками, докладно і достовірно описують, як воно відбувалося, яку роль у ньому відігравала братія Лаври⁴. Отже, розвідки Г. Денисова та І. Скуленка, окрім репрезентації атеїстичної доби трактування святинь в історіографії, нині мають важливе значення як цінне джерело інформації про пов'язані зі святинями явища.

У сучасних наукових і науково-популярних працях з історії київських храмів і монастирів, від їхнього заснування до сьогодення, ікони та реліквії теж зазвичай згадуються лише побіжно⁵, адже головним завданням авторів є висвітлення загальної історії храму. Докладніше в контексті інших поховань Софійського собору аналізує історію мощей св. сщмч. Макарія Н. Нікітенко⁶. Д. Степовик висвітлює окремі аспекти шанування лаврських святинь, зокрема детальніше – дари до Печерської ікони Успіння Богородиці⁷, проте інтерпретує шанований образ лише як джерело швидкого збагачення для монахів.

Вшануванню мощей св. вміц. Варвари повністю присвячено статтю В. Клоса, написану на матеріалі актових документів. Автор наводить численні приклади шанування мощей, але безсистемно, не аналізуючи цих відомостей, не шукаючи загального тла і загалом конспективно⁸. Отже, це далеко не вичерпний набір матеріалу, яким лише формально можна позначити початок історіографічного процесу, пов'язаного з шануванням київських православних святинь.

Чудотворні ікони ставали об'єктами мистецтвознавчих студій. Безпосередньо окресленої проблеми стосуються нечисленні розвідки цього напрямку, де йдеться про київські шановані образи⁹, а також ті, де окрім аналізу

художнього рівня образів розглядаються історичні умови, в яких вони перебували. Це переважно роботи сучасних авторів, які отримали доступ до закордонних джерел та літератури, до унікальних музейних пам'яток, не закомплексовані ідеологією, користуються новітньою методологією й богословськими напрацюваннями.

Так, у працях Л. Щеннікової на прикладі чудотворних ікон московського Кремля аналізуються ікони-намісниці й систематизуються їхні ознаки, розглядається культ Володимирської ікони Богородиці¹⁰. І. Стерлігова простежує історію елементів іконного окладу та прикльбду (дари до святині, привішені чи під'єднані до окладу). На широкому колі джерел робляться висновки про призначення і символіку цих предметів. Велику увагу дослідниця приділяє канонічним нормам, з якими в ідеалі слід було узгоджувати оформлення ікон прикрасами. Дослідження присвячено XI–XIV ст., втім, у ньому розглядаються й Синодальні укази про втручання в оклад і приклад ікони¹¹. Проблема місця, яке займали в храмі чудотворні святині, та значення, яке вкладали в їхнє розташування служителі Церкви, вирішується на прикладі символічної програми царських врат Софії Константинопольської в статті О. Лідова¹². Ці роботи мають принципове значення для нашої проблеми. Зокрема, використовуючи методику Л. Щеннікової, можна виявити, чи були ікони-намісниці у храмах Києва. А в ширшому контексті – чи діяли тут чинники, які сприяли створенню і використанню таких образів. Є можливою й перевірка дієвості синодальних приписів у Києві. Праця О. Лідова дає орієнтири для пошуку чинників, під дією яких могли розміщувати шановані ікони, та для з'ясування того, яку інформацію служителі Церкви прагнули донести до вірян шляхом встановлення образів у певній точці храму.

Праці з богослов'я ікони¹³ можуть залучатися для перевірки коректності висновків про призначення в храмі образів різних типів, часточок мощей тощо, для реконструкції того, як мало відбуватися шанування православних святинь в ідеалі.

Праці російських дослідників можна умовно поділити на дві групи: присвячені окремим аспектам шанування святинь й ті, де воно розглядається комплексно.

О. Лисенко та О. Островський вбачають у вотивах до святинь ритуальні речі, посередники в спілкуванні людини з іншим світом. Загалом дослідники аналізують структуру і суть ритуалів як у християн, так і в нехристиян, порівнюють функції ритуальних предметів у магічних діях, під час жертвопринесення та під час молитви¹⁴. Найголовнішим висновком авторів, який можна застосувати для дослідження проблеми, є встановлення прямого зв'язку між принесеним до ікони чи мощей вотивом та проблемою, яка існувала в житті дарителя. В. Ігошев, аналізуючи побутування вотивних привісок у Росії XVII – початку XX ст. як мистецтвознавець, підкреслює, що ці речі були поширені в різних прошарках суспільства. Дослідник прагне вирішити питання, пов'язані з поширенням вотивів та простежити нерозривний взаємозв'язок різноманітних типів виробів з їхнім функціональним призначенням у комплексі з чудотворною іконою. На основі вивчення збережених у музеях вотивів здійснюється їхня класифікація

за видами зображень та за технологією виготовлення. Спираючись, окрім привісок, переважно на публікації XIX – початку XX ст., вчений приходиться до висновку, що звичай приносити привіски до ікон – це прояв побутового православ'я, занесений з Візантії та Афону¹⁵, втім, оминає увагою дари до мощей святих.

Простежити побутування привісок у Каргопольському повіті ставить собі за мету І. Федорінова, відштовхуючись від колекції цих предметів у Каргопольському музеї. У статті розроблюється типологія вотивних привісок (з застосуванням документальних джерел), здійснюються спроби пояснити особливості їхнього вигляду. Втім, у цілому І. Федорінова погоджується з ідеєю О. Островського про «лікувальні вотиви», і намагається знайти аргументи на користь цієї ідеї¹⁶. Матеріал, на якому написані статті В. Ігошева та І. Федорінової, важливий для розкриття проблеми. Адже він розширює знання про традицію, поширену серед киян.

В. Виноградов присвятив статтю матеріальному простору шанованого місця, розглядаючи його як частину православного світогляду, а не як релікт «язичницької старовини». Святе місце визначається як сакралізована точка простору, призначена для діалогу з Богом. Предмети в такій точці, на думку дослідника, є свідченням про те, як шановане місце включилося в життя людей. В. Виноградов зосереджує увагу на Північно-Східній Росії, на основі матеріалів польових етнографічних опитувань класифікує православні святині й святі місця за формою, хоча підкреслює, що вірян цікавили передусім функції, а не форма об'єктів шанування¹⁷. Праця В. Виноградова цінна для дослідження проблеми насамперед тим, що в ній простежуються зв'язки між предметами при святинях і внутрішніми релігійними почуттями православних, визначається роль матеріального простору навколо святині у формуванні її образу в очах вірян.

Щодо розвідки М. Горбової, Є. Станішевського та Д. Хаджинова, в ній вотиви розглядаються як явище історії релігії, медицини й мистецтва. Простежується дохристиянська історія їхнього побутування, окреслюються етапи поширення на Русі¹⁸, загалом поверхово.

У статті І. Кремльової прояви народного шанування православних святинь поставлено в контекст розуміння богомольцями поняття «обітниця». Передусім за етнографічними матеріалами та творами паломників зроблено висновок про те, що обітниця були важливою складовою духовного життя, оскільки в них проявлялися покаяння, надія заслужити прощення, уявлення про велике значення пожертви й самообмеження¹⁹. Проте інтерес для дослідниці становить передусім паломництво, шанування віддалених від місця проживання вірян святинь.

К. Цеханська у статті про шанування мощей святих і могил подвижників конспективно наводить ранньохристиянську історію побутування мощей у храмі та їхнього шанування, виділяє особливості сприйняття цих святинь у руському, а згодом і російському, православ'ї. Окремо простежується історія шанування могил іще неканонізованих подвижників²⁰. Робота цінна тим, що в ній сконцентровано багато інформації про форми й мотиви шанування святинь. Однак проблему переростання суто народного шанування в церковне після канонізації подвижника К. Цеханська зачіпає лише побіжно.

Проблему місця в житті православних хресних ходів, зокрема й зі святинями, порушує в статті В. Денисов. На матеріалах Ярославської єпархії XVIII – початку XX ст. історик вивчає передусім соціальні передумови формування традиції хресних ходів²¹. Робота вирізняється глибиною розробки проблеми.

Деякі історики розглядають шанування православних святинь через призму паломництва. Так, Г. Чагін, досліджуючи ходіння на богомілля на прикладі Пермського краю XIX ст., порушує проблему пошуку духовних мотивів прочан, наголошує на тому, що паломництво слід розглядати як багатопланову традицію, яка характеризує живі, а не формальні, релігійні почуття. Щоправда, у статті вчений обмежується переліком найпопулярніших серед богомольців святих місць краю і приходить до цілком очевидного висновку, що прощі були органічною частиною живої релігійності, а православні сподівалися на допомогу Бога і одночасно дякували Йому²². Попри загалом формальний підхід Г. Чагіна до написання роботи, принцип, задекларований ним щодо вивчення паломництва, на нашу думку, за умови поширення його на дослідження інших проявів шанування святинь, придатний для застосування під час розв'язання поставленої проблеми.

Ще однією працею, в основі якої лежить дослідження паломництва, є монографія Х. Поплавської. В цій роботі докладно розглядаються мотиви та рівні паломництва, уявлення про його богоугодність та про богоугодність прийняття в себе дома прочан. Загалом Х. Поплавська вважає паломництво найпоказовішим проявом шанування святинь²³.

Окремі науковці згадують про шанування ікон і мощей в контексті вирішення інших проблем. Так, Т. Балашова, досліджуючи московські монастирі в соціокультурному середовищі, побіжно зупиняється й на святинях, шанованих у Москві, однак висновки щодо поширення в народі культів тих чи інших ікон та реліквій робить тільки на базі частоти їхнього згадування в путівниках²⁴, чого недостатньо. Філолог І. Філіппова, ставлячи за мету реконструкцію ментальності оренбурзьких козаків, докладно зупиняється на культі Табинської ікони Богородиці й приходить до висновку, що на базі його вивчення можна охарактеризувати ментальність козаків²⁵. Для нашого дослідження принциповою є докладна аргументація зв'язку між практиками шанування чудотворної святині та релігійністю соціальної групи, в якій воно поширене.

Комплексному дослідженню шанування православних святинь та їхньої ролі в соціумі присвячено дуже мало праць. На основі широкої джерельної бази – свідчень традиційних писемних джерел, насамперед творів XVII – початку XVIII ст., а також написів на стінах храмів, церковному начинні, іконах та речових пам'ятках – колектив авторів (В. Горшкова, О. Добрякова, Д. Полознев і Т. Рутман) проаналізував релігійний досвід парафіян Ярославля XVII – I чверті XVIII ст. Також у цій праці зроблено узагальнення щодо релігійності російського міста загалом. Провідною ідеєю дослідження є те, що релігійний досвід проявляється й реалізується через індивідуальні та колективні вчинки, мотивовані суспільними цінностями. Всі ланки послідовності: особистий досвід – індивідуальні вчинки й колективні дії – ціннісні орієнтації (мотиви) – суспільні

цінності – активно взаємодіють. Особистий досвід і суспільні цінності кореспондуються, а вчинки й мотиви практично одночасні²⁶. Таким чином, для вирішення окресленої проблеми названа праця має насамперед методологічне значення.

К. Цеханська звернулася до проблеми іконошанування як до частини «народної релігійності». При цьому розглядалися не тільки чудотворні образи. Велику увагу приділено іконам, які перебували в приватних оселях. Окремий розділ присвячено іконам у храмі, а саме – їхньому розміщенню та шануванню (з оглядом походження різних його способів), а також хресним ходам з шанованими образами²⁷. Дослідниця збирала й систематизувала значний матеріал щодо проблеми, однак праця значною мірою описова. Окрім того, не простежується, наскільки подіяло погляди своєї пастви на шанування святинь рядове православне священство.

Для Т. Щепанської, яка спирається на власні польові записи 1980-х рр. за спогадами покоління I третини ХХ ст., а також на матеріали Етнографічного бюро кн. В. Тенішева (кінець ХІХ – початок ХХ ст.), святі місця – це вузли однієї з комунікативних (а саме – кризової) систем організації простору. Дослідниця дала визначення і умовні назви різним матеріальним складовим та дійовим особам цієї системи. За висновком Т. Щепанської, від святині до святині циркулювала інформація, пов'язана з різнорідними порушеннями в нормальному плинні життя, кризами й нещастями. Отже, за звертаннями до шанованих об'єктів можна визначити проблеми, які найбільше хвилювали членів суспільства відповідного періоду²⁸. Втім, на нашу думку, зведення значення святинь для вірян лише до вирішення кризових ситуацій занадто категоричне і потребує додаткової перевірки. Припущення з приводу концентрації святинь, згідно з яким що їх більше, то молодша комунікативна спільнота навколо них²⁹, також можна перевірити на дієвість в умовах такого міста, як Київ, оскільки висновки Т. Щепанської стосуються сільської місцевості.

О. Панченко, окрім, власне, дослідження сільських святинь (шанованих ікон, джерел, хрестів, каменів-слідовиків, могил неканонізованих подвижників) Північно-Західної Росії, ґрунтовно аналізує відомі на час написання праці концепції щодо суті «народної віри», їхню еволюцію. Сам він аргументовано дотримується положення про те, що відмінні від офіційних релігійні уявлення пересічних вірян – не «двовір'я», а «народне православ'я»³⁰.

П. Чистяков у дисертації, присвяченій шануванню місцевих святинь у російському православ'ї ХІХ–ХХІ ст., виділив чудотворні ікони та мощі святих в особливий тип локальних святинь, які можуть одночасно існувати в рамках «офіційного» і «народного» православ'я, а також підкреслив потенційну можливість місцевого культу чудотворної ікони перерости в загальноцерковний. Велике значення для подальшого дослідження подібних проблем має аналіз нормативно-правових рамок існування культів у Синодальний період та їхньої дієвості на практиці³¹. Втім, викликає сумніви коректність дослідження особливостей усього російського православного іконошанування на початку ХІХ – початку ХХІ ст. на прикладі тільки однієї Єрусалимської ікони з с. Бронниць

Московської єпархії, хоча автор намагається аргументувати вибір. До того ж у тексті трапляються досить очевидні смислові повтори, які займають помітний обсяг роботи.

В. Лепахін на широкому матеріалі (переважно літературних творів XIX – початку XX ст.) визначає суспільні функції православних ікон, щоправда, не виділяючи окремо чудотворних³².

В Україні шанування православних святинь нині досліджує лише О. Романова, яка розглядає очікування чуда як основу народної побожності. Цій проблемі присвячено статтю на матеріалах Київської митрополії XVIII ст. Спираючись на матеріали судово-слідчих справ з освідчення новоявлених святинь, О. Романова приділяє особливу увагу функціонуванню культів, не визнаних офіційною Церквою, вказуючи на меншу гостроту проблеми з шануванням не освідчених Синодом святинь на Київщині порівняно з ситуацією в північній частині Російської імперії. Передусім дослідниця наголошує, що для вірян головним є не схвалення культу тієї чи іншої ікони чи реліквії ієрархією, а віра в чуда, які мають відбуватися при цій святині³³. На нашу думку, висновок О. Романової про прямий зв'язок між наявністю чудес та рівнем вшанування святини потребує додаткової перевірки.

Отже, можна зробити такі висновки: загалом в українській історіографії бракує історичних наукових праць, присвячених шануванню святинь і їхній ролі в житті мешканців навколишніх місцевостей на матеріалах Києва, що, на нашу думку, є наслідком позиціонування проблем шанування ікон та реліквій як пов'язаних з «народною вірою», носіями якої традиційно вважаються селяни; специфіки джерел, які містять переважно непряму інформацію з проблеми, та нерозпрацьованості методики декодування потрібної інформації; прагнення дослідників передусім заповнити прогалини в дослідженні більш загальних проблем з історії православ'я в Києві; сприйняття науковцями міста Києва з його святинями в кінці XVIII – перших десятиліттях XX ст. передусім як паломницького центру. В російській історіографії інтерес науковців (здебільшого – етнологів) для окресленого періоду передусім також зосереджується на селянах. Переважають праці, присвячені півночі Росії та колишній Ярославській губернії, де традиції народного православ'я були найстійкішими. Спрацював і чинник збереженості й репрезентативності джерельної бази. Головними проблемами, яким присвячуються історичні розвідки, є місце, яке шановани святині посідали в світогляді православних; моделі комунікації богомольців зі святинями, поведінки в святому місці та на шляху до нього; у працях про шанування святинь за Синодального періоду порівнюються «народні» релігійні уявлення та практики й канонічні норми та офіційні постанови керівних органів православної Церкви в Росії; серед способів шанування святинь насамперед аналізуються паломництво та вклади на храм. Велика увага приділяється вотивам, які розглядаються як явище в історії Церкви, народної медицини та мистецтва. У зв'язку з тим, що проблема дуже слабо розпрацьована в історіографії, бракує єдиної термінології; не завжди достатньо аргументовані висновки дослідників; переважають науково-популярні й публіцистичні розвідки.

- 1 Едлинский М. Поучение в день 400-летия мученической кончины св. священномученика Макария, митрополита киевского / М. Едлинский // Киевские епархиальные ведомости (КЕВ). – К., 1897. – № 9. – Ч. неоф. – С. 419–422; Корольков И. Киевский митрополит, сщмч Макарий и его значение в истории юго-западной Церкви / И. Корольков // КЕВ. – К., 1897. – № 10. – Ч. неоф. – С. 464–495; Купятицкая чудотворная икона Пресвятой Богородицы // КЕВ. – К., 1867. – № 4. – Отд. 2. – С. 108–118; Любецкая чудотворная икона Пресвятой Богородицы // КЕВ. – К., 1870. – № 8. – Отд. 2. – С. 235–242; О чудотворной иконе Святителя Христова Николая Мокрого // КЕВ. – К., 1869. – № 12. – Отд. 2. – С. 439–444; Титов Ф. Поучительное чтение о чудотворной иконе Киево-Братской Божией Матери / Ф. Титов // КЕВ. – К., 1900. – № 6. – Ч. неоф. – С. 229–233; Титов Ф. И. Преподобная Евфросиния, княжна Полоцкая / Титов Ф. И. – К., 1909. – 41 с.
- 2 Едлинский М. Е. Чудотворные иконы // Едлинский М. Е. Любящее Господа сердце. Труды. Проповеди. Воспоминания / М. Е. Едлинский, Г. М. Едлинский. – К., 2004. – (По изд. 1897 г.). – С. 15–191.
- 3 Болховітінєв Є. Вибрані праці з історії Києва / Болховітінєв Є. – К., 1995. – С. 36–392; К 800-летию Киево-Михайловского Золотоверхого монастыря // КЕВ. – № 24. – Ч. неоф. – 1908. – С. 575–578; Киево-Подольская церковь Николая Доброго / Соч. А. Георгиевского. – К., 1892. – 175 с.; Киевские пещеры и Киево-Печерская лавра. – К., 1864. – 86 с.; Киевский Златоверхо-Михайловский первоклассный монастырь и его скит Феофания / Соч. мон. Евстратия Голованского. – К., 1998. – (По изд. 1878 г.). – 237 с.; Краткое историческое описание Киево-Печерской лавры. – К., 1808. – 271 с.; Малиженковский Н. Киевский Флоровский (Вознесенский) монастырь / Н. Малиженковский // КЕВ. – К., 1895. – № 9. – Ч. неоф. – С. 381–400; № 11. – Ч. неоф. – С. 488–506, № 13. – Ч. неоф. – С. 583–598; Малышевский И. Церковь св. Николая Набережного в Киеве на Подоле / И. Малышевский // КЕВ. – К., 1866. – № 5. – Отд. 2. – С. 167–179; Мухин Н. Киево-Братский училищный монастырь / Н. Мухин // Труды Киевской духовной академии. – К., 1895. – № 6. – С. 277–326; Титов С. Ф. Историческое описание Киевского Пустынно-Никольского монастыря / Титов С. Ф. – К., 1902. – 32 с.
- 4 Денісов Г. Утворення чудес та мощів у Києво-Печерській лаврі / Денісов Г. – Х. – К., 1931. – 48 с.; Скуленко І. Мощі і мироточиві голови Києво-Печерської лаври / Скуленко І. – Х. – К., 1930. – 20 с.
- 5 Дегтярьов М. Г. Михайлівський Золотоверхий монастир / М. Г. Дегтярьов, А. В. Реутов. – К., 1999. – 160 с.; Нікітенко Н. М. Свята Софія Київська: історія в мистецтві / Нікітенко Н. М. – К., 2003. – 332 с.; Толочко Л. І. Подільські храми Києва / Л. І. Толочко, М. Г. Дегтярьов. – К., 2003. – 176 с.
- 6 Нікітенко Н. М. Під покровом Святої Софії / Нікітенко Н. М. – К., 2000. – 96 с.
- 7 Степовик Д. Історія Києво-Печерської лаври. / Степовик Д. – К., 2001. – 554 с.
- 8 Клос В. Вшанування Святої Великомучениці Варвари Іліопольської / В. Клос // Історія релігій в Україні. – Львів, 2007. – Кн. 1. – 2007. – С. 496–505.
- 9 Басова М. В. Списки украинских чудотворных Богородичных икон в России / М. В. Басова // Причерноморье, Крым, Русь в истории и культуре. М-лы II научн. конф.: [в 4 ч.]. – 2004. – К. – Судак. – Ч. III–IV. – 2004. – С. 19–26.
- 10 Щенникова Л. Чудотворные иконы Московского Кремля / Л. Щенникова // Христианские реликвии в Московском Кремле. – М.: Б/и, 2000. – С. 230–267; Ее же. Культ иконы Богоматери «Владимирской» в Великом Новгороде / Л. Щенникова // Новгородский исторический сборник. – СПб. – Вып. 9 (19). – 2003. – С. 290–315.

- 11 Стерлигова И. А. Драгоценный убор древнерусских икон XI–XIV веков: Происхождение, символика, худож. образ / И. А. Стерлигова. – М., 2000. – 261 с.; Её же. О значении драгоценного убора в почитании святых икон / И. А. Стерлигова // Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. – М., 1996. – С. 123–131.
- 12 Лидов А. М. Чудотворные иконы в храмовой декорации: О символической программе императорских врат Софии Константинопольской / А. М. Лидов // Чудотворная икона в Византии и Древней Руси. – М., 1996. – С. 45–71.
- 13 Булгаков С. Н., прот. Икона и иконопочитание / Булгаков С. Н., прот. – М., 1996. – 157 с.; Языкова И. К. Богословие иконы / Языкова И. К. – М., 1995. – 232 с.
- 14 Лысенко О. В. Структурные характеристики ритуальных предметов / О. В. Лысенко, А. Б. Островский // Этносемиотика ритуальных предметов. – СПб., 1993. – С. 201–211; Островский А. Б. Лечебно-магический комплекс с иконой Божьей Матери / А. Б. Островский // Этносемиотика ритуальных предметов. – СПб., 1993. – С. 91–94.
- 15 Игошев В. В. История бытования вотивных подвесок в России в XVII – начале XX в. / В. В. Игошев // Художественный металл России. – М., 2001. – С. 255–275; Его же. Ярославское художественное серебро 17–18 вв.: (Опыт локализации школы): автореф. дисс. ... канд. искусств.: спец. 17.00.05 / В. В. Игошев. – М., 1994. – 29 с.
- 16 Федоринова И. Л. Бытование вотивных подвесок в Каргопольском уезде / И. Л. Федоринова // Художественный металл России. – М., 2001. – С. 276–285.
- 17 Виноградов В. «И очень красивое место, очень». Заметки о материальном пространстве почитаемого места / В. В. Виноградов // Софійські читання. – К., 2004. – С. 53–56.
- 18 Горбова М. В. Обычай исцелительных вотивных приношений в истории религии, медицины и искусства / Горбова М. В.; Хаджинов Д. Г., Станишевский Е. Г. [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://medicine.in.dsmu.edu.ua/html.php?book=book1&text=prinosh&num=5&>.
- 19 Кремлева И. А. Мирской обет / И. А. Кремлева // Православная жизнь русских крестьян XIX–XX вв. – М., 2001. – С. 229–250.
- 20 Цеханская К. В. Почитание мощей святых и могил подвижников благочестия: истоки и современные формы / К. В. Цеханская // Традиции и современность. – № 6. – С. 20–36.
- 21 Денисов В. В. Крестные ходы в монастырях Ярославской епархии в XVIII – начале XX вв. К постановке вопроса / Денисов В. В.: [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://www.rostmuseum.ru/publication/historyCulture/2002/denisov01.html>
- 22 Чагин Г. Н. Паломничество и почитание святынь (на примере Пермского края) / Г. Н. Чагин: [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://permparhia.ru/index.php?id=578>
- 23 Поплавская Х. В. Паломничество, странноприимство и почитание святынь в Рязанском крае XIX–XX вв. / Поплавская Х. В. – Рязань, 1998. – 116 с.
- 24 Балашова Т. В. Московские монастыри в социо-культурной среде столичного города второй половины XIX – начала XX века: дисс. ... канд. исторических наук: 07.00.00, 07.00.02 / Балашова Т. В. – М., 2007.
- 25 Филиппова И. А. Репрезентация русской ментальности в фольклоре оренбургских казаков: автореферат дисс. ... канд. филол. наук / И. А. Филиппова. – Челябинск, 2007. – 21 с.
- 26 Религиозный опыт прихожан русского города XVII – первой четверти XVIII века (по материалам историко-культурной хроники Ярославля) / [Горшкова В. В., Добрякова О. И., Полознев Д. Ф., Рутман Т. А.]: [Электронный ресурс]: Режим доступа: <http://drevn.narod.ru/gorshkova.htm>

- 27 [Цеханская К. В. Иконопочитание в русской традиционной культуре / Цеханская К. В. – М., 2004. – 256 с.
- 28 Щепанская Т. Б. Кризисная сеть (традиции духовного освоения пространства) / Т. Б. Щепанская // Русский Север: К проблеме локал. групп. – СПб., 1995. – С. 110–176.
- 29 Там же.
- 30 Панченко А. А. Исследования в области народного православ'я / Панченко А. А. – СПб., 1998. – 306 с.
- 31 Чистяков П. Г. Почитание местных святых в российской православии XIX–XXI вв. (На примере почитания чудотворных икон в Московской епархии): дисс. ... канд. ист. наук: 24.00.01 / Чистяков П. Г. – М., 2005. – 279 л.
- 32 Лепяхин В. В. Значение и предназначение иконы / Лепяхин В. В. – М., 2003. – 512 с.
- 33 Романова О. Очікування «чуда» як основа народної побожності (Київська митрополія, XVIII ст.) / О. Романова // Український історичний журнал. – 2010. – № 1. – С. 84–131.

SUMMARY

Antonina Kizlova

KYIV ORTHODOX SACRED OBJECTS IN SPIRITUAL AND PUBLIC LIFE OF KYIVANS (LATE 18-TH – THE FIRST DECADE OF 20-TH CENTURY): THE STATE OF DEVELOPMENT OF PROBLEM
Looks of the Ukrainian and Russian scientists are examined on turn out to the problem of honouring of orthodox sacred objects on the whole and on its separate aspects, and also the state of scientific research of the Kyiv sacred objects in the social environment of city are characterized.

Key words: orthodox sacred objects, Kyiv of 18-th – the first decade of 20-th ct., scientific works.

Ірина Петренко,

*кандидат історичних наук, доцент,
докторант історичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ДУХОВНІ СУДИ В ШЛЮБНО-СІМЕЙНИХ ВІДНОСИНАХ МІРЯН ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Досліджено, що у ХVІІІ ст. духовний суд мав двоякий характер: з одного боку, він являв собою суто церковну установу, а з другого – виступав на рівні з судом світським. З 20-х років ХVІІІ ст. у компетенції суду перебували лише справи про незаконні шлюби і розлучення. Структура судів визначалася як двоступенева, де вище місце посідала духовна консисторія, на другій сходинці знаходилися духовні правління в протопопіях і намісництвах.

Ключові слова: духовні (церковні) суди, шлюбно-сімейні відносини, Руська Православна Церква, конфлікт.